

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2009

Petra GREGOVÁ

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Penitenciární diagnostika z pohledu sociální pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Antonín Olejníček**

**Vypracovala:
Petra Gregová**

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Penitenciární diagnostika z pohledu sociální pedagogiky“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Rakovník 30. 3. 2009

Petra Gregová

Poděkování

Mé upřímné a srdečné poděkování patří PhDr. Antonínu Olejníčkovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi průběžně poskytoval při zpracování mé bakalářské práce.

Petra Gregová

OBSAH

Úvod	2
I. TEORETICKÁ ČÁST	4
1. Historie vězeňství a význam penitenciární diagnostiky	4
1.1 Výkon trestu odnětí svobody	4
1.2 Základní pojmy penitenciární diagnostiky	11
1.3 Dělení penitenciární diagnostiky	14
2. Diagnostika u vězněných osob v penitenciární praxi	15
2.1 Typologie vězněných osob	15
2.2 Systém vnitřní diferenciacce	23
2.3 Cíle diagnostiky jako základ pro vytváření programů zacházení	28
II. EMPIRICKÁ ČÁST	31
3. Průzkumné šetření	31
3.1 Úvod	31
3.2 Nejčastěji používané metody v penitenciární péči	31
3.3 Studium ostatní dokumentace	34
3.4 Dotazníkové šetření	34
3.5 Výsledek empirického šetření	38
Závěr	39
Resumé	41
Anotace	42
Literatura a prameny	43
Přílohy	44

Úvod

V samém začátku je třeba nastínit, co bylo důvodem pro výběr tématu této bakalářské práce „Penitenciární diagnostika z pohledu sociální pedagogiky“. Nemalou měrou k rozhodnutí ve volbě tématu přispělo i prostředí, v němž pracuji. Tato práce je zaměřena na zkoumání jednotlivých typů osob, které se nacházejí ve výkonu trestu odnětí svobody, tudíž tato problematika je mi velice blízká, protože pracuji u Vězeňské služby České republiky.

Souvislost zvoleného tématu je úzce spjata s oborem studia sociální pedagogika. Zmínila bych zde i důležitý vztah sociální pedagogiky ke speciální pedagogice a sociální práci, čemuž je v poslední době věnována zvláštní pozornost. Penologie především svoji pozornost soustřeďuje na pedagogické a psychologické aspekty. Všímá si mj. odnětí svobody člověka a jeho reakcí na tuto situaci, diferenciaci odsouzených, jejich denní režim, vztahů mezi odsouzenými a zaměstnanci vězeňských zařízení, vztahů mezi odsouzenými navzájem a prostředí ve vězeňských zařízeních.

Hlavním cílem mé bakalářské práce proto není nalezení žádného univerzálního receptu, ale snaha o důkladnější a podrobnější vysvětlení tématu. Především specifikovat formy a způsoby penitenciární diagnostiky podle penologických cílů. Charakterizovat nepoužívanější a neúčinnější formy diagnostiky a její výsledky jako základ pro vytváření programů zacházení s odsouzenými. Dále stanovit co nejoptimálnější diagnostické metody a programy nejen pro odborníka, ale i u řadových zaměstnanců Vězeňské služby ČR, za účelem zkvalitnění práce s vězněnými osobami a zvýšení sociální a profesionální kompetence zaměstnanců.

Bakalářská práce by mohla být užitečná pro odborné zaměstnance ve vězeňském zařízení a všechny, kteří se zabývají výchovou a vzděláváním osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Svízelnost, se kterou se budu potýkat pravděpodobně během celé mé práce, zřejmě bude především subjektivně laděný pohled, a to skrze mé zkušenosti ve Vězeňské službě.

Cílem empirické části práce je specifikovat strategie, zjistit současné používané metody v penitenciární praxi, názory všech dotazovaných odborných zaměstnanců (věznic a vazebních věznic) v této oblasti. Cílem je pokusit se nastínit nejčastěji používané metody, jejich účinnost, pozitivní a negativní stránky.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Historie vězeňství a význam penitenciární diagnostiky

1.1 Výkon trestu odnětí svobody

Výkon trestu odnětí svobody je jedním z důležitých úseků boje společnosti proti trestné činnosti. Během celých staletí, již od počátku existence trestního práva a státního donucení vůbec, vedli filozofové a právníci spor o tom, zda účelem trestu má být zastrašení samotného pachatele trestného činu a jeho následné odrazení od dalšího provádění trestné činnosti (osobní zastrašení), nebo zda má varovat i ostatní členy společnosti před pácháním trestné činnosti, tj. účel generální prevence (všeobecné zastrašení).

Již od starověku byli pachatelé „zločinů“ trestáni tresty, z nichž převládaly tresty smrti, tresty mrzačící a tělesné. Cílem trestu zde bylo způsobení utrpení a nastolení zdánlivé spravedlnosti. Věznice už v těchto dobách existovaly, avšak byly to jen ponuré místnosti v hradních sklepeních, nebo hradní věže plnicí pouze zajišťovací účel. Koncepce trestu v době feudalismu měla hlavně zastrašovací cíl, na trest se hledělo jen jako na odplatu. Trestalo se proto, aby nebylo pácháno zlo. Trestanci v době feudální byli však spíše na obtíž, neboť stáli nemalé finanční prostředky, a protože nebyla vůle hradit náklady na věznění, výkon práva byl obdobný jako ve starověku. Později se mění pohled na funkci trestu a přichází se s myšlenkou na jeho humanizaci. Kritice je podrobována nepřiměřenost některých trestů vzhledem k jejich společenské nebezpečnosti, neboť začíná převládat filozofie, že zlo plodí zase jenom zlo. Objevuje se zásada, že čin, který není uveden v zákoně, není trestným činem, a že pachatel může být potrestán jen trestem uvedeným v zákoně. S nástupem kapitalismu přichází i nové pojetí trestu odnětí svobody s myšlenkou na výkon trestu vykonávaného ve věznicích, ale i budováním věznic nových, zejména v Anglii a v Holandsku. K zásadním změnám dochází v USA, kde se vyvinuly dva základní systémy – Auburnský systém (izolace na celách, společná práce, při které se mlčelo) a Pensylvánský systém (úplná izolace).

Kombinací amerických a evropských systémů vznikají smíšené režimy, např. Ženevský režim, který spočíval již v rozdělení odsouzených na základě spáchaného trestného činu a chování. Tento systém spočíval ve čtyřech kategoriích, které byly stupňovány podle závažnosti spáchaného zločinu. Důležitým aspektem tohoto systému jako humanizačního prvku bylo i neustálé zaměstnávání vězňů, povolování návštěv, možnosti odpuštění části trestu apod. Postupem času se vyvinulo mnoho vězeňských systémů a režimů, v nichž se v převážné míře objevovaly snahy o určitou „diferenciaci“ vězňů. Toto období bylo obdobím hledání, iniciativy a postupů.

Naznačilo i východiska, a to v rámci výchovného působení na vězně:

- snižování vzájemného škodlivého ovlivňování
- aktivního vyplňování času odsouzených
- zavádění pedagogických prvků

Uplatňováním těchto výchovných prvků byly dány podmínky pro rozvoj prvních výchovných procesů. Na vězně se již nehledí jako na zločince, ale jako na člověka.

Trestní politika každého státu má své historické kořeny. Nemůže být proto nesystémově ovlivňována dočasnými politickými a davovými kampaněmi, které reagují na kriminální excesy, z toho zejména na surové vraždy, zneužívání dětí a projevy antisociálních deviací.

Česká republika se jako stát s historickými evropskými kořeny zapojila do procesu humanizace trestního zákonodárství už jen tím, že dlouhodobě udržuje s evropskými státy úzkou spolupráci v ekonomické, sociální a kulturní oblasti. Je nemyslitelné, aby vzájemný rozvoj styků, založený na společném a shodném vnímání evropských tradičních hodnot a kultur mohl existovat bez kontextu právní a legislativní stability.

Snaha o sjednocení pravidel zacházení s pachateli trestných činů má svou historickou tradici, která se v novověku váže k roku 1860, kdy vznikla Italská společnost pro vězeňství, která reflektovala potřebu rozvoje právního myšlení na poli vězeňství a trestního soudnictví. Setkávání odborníků z Německa, Švýcarska a dalších

zemí umožnila široce diskutovat zkušenosti, a později i stanovit pravidla pro zacházení s pachateli. Dalším krokem ve vývoji byl vznik Mezinárodní trestní a penitenciární komise, mezinárodního orgánu, který fungoval průběžně, až do roku 1951. V roce 1951 byla tato komise rozpuštěna a nahrazena OSN, Hospodářskou a sociální radou, potažmo Výborem pro prevenci a kontrolu zločinnosti. První kongres OSN, který předložil tak zvaná Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s odsouzenými, která obsahují minimální předpoklady, jež OSN přijala jako žádoucí a nezbytné pro zacházení s vězni, při prosazování disciplíny a v souvislosti s užíváním nástrojů omezování svobody ve věznicích. Tato pravidla jsou dnes chápána jako projev morálních a filosofických hodnot vztahujících se k člověku a jeho životu. Tyto hodnoty až dosud neustále inspirují veškerý pokrok ve vězeňství v civilizovaných státech.

Ve způsobu trestání provinilců se odráží nejen vyspělost kterékoli společnosti, ale i kulturní úroveň těch, kterým bylo bezprostředně svěřeno zacházení s vězni během výkonu jejich trestu.

Vývoj českého vězeňství v několika významných etapách

Odbornost a koncepčnost (1965 - 1980)

Rozumnější pohled na vnitropolitickou situaci u nás počátkem 60. let umožnily změny v koncepci a systému našeho vězeňství. Teoreticky se odrazily v novém zákonu o výkonu trestu odnětí svobody č. 59/1965 Sb.

S výjimkou duchovní péče obsahoval požadavky vyplývající ze Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni vydaných Hospodářskou a sociální radou Organizace spojených národů v roce 1955. Podle tohoto zákona jsou odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody rozdělováni do tří nápravně výchovných skupin, a to v závislosti na závažnosti spáchaného trestného činu a stupni narušení osobnosti. Současně vzniká Sbor nápravné výchovy jako vojensky organizovaný celek, jehož příslušníci byli určeni k zabezpečování správy vězeňských zařízení, ostrahy vězňů a výchovného působení. Vězeňská zařízení byla rozlišena na věznice, kde se vykonávala vazba a nápravně výchovné ústavy, kde se vykonával trest odnětí svobody.

Snahou Sboru nápravné výchovy je správný výběr a rozmístění příslušníků do funkcí pracovníků výchovy a současně získávat nové kvalifikované pracovníky z občanského života. Proto se začínají v našem vězeňství uplatňovat pedagogové, psychologové a sociální pracovníci, jako tzv. specialisté. Na základě jejich odborné činnosti je prohlubování vnitřní diferenciacce odsouzených, individuální přístup a metodické vedení vychovatelů. Zpracovávají komplexní vyšetření odsouzených a v souvislosti s tím i tzv. reedukační programy, jejichž konečným cílem je jejich znovu začlenění do občanské společnosti.

Použitím pedagogiky a psychologie v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody se tak prakticky rodí nový vědní obor - vězeňská (penitenciární) pedagogika a psychologie.

Odborným centrem vězeňství se v roce 1967 stává Výzkumný ústav penologický se sídlem v Praze. Jeho prostřednictvím byly získávány informace o dění v zahraničním vězeňství, rozvíjeny metody diagnostické a terapeutické a ověřovány různé formy nápravně výchovné činnosti. V této souvislosti nelze nezpomenout jméno docenta PhDr. Jiřího Čepeláka, který tento ústav řídil. Již v roce 1969 vydal Výzkumný ústav penologický překlad Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni a příslušných doporučení Hospodářské a sociální rady OSN. Zejména vědecké práce Čepelákovy svědčí o odborné úrovni a rozsahu činnosti ústavu. K němu se řadí též záslužná činnost dalších odborníků Jiřího Nezkusila, Oldřicha Suchého a Zdeňka Švancara, kteří řeší základní problémy soudobé kriminologie u nás.

Období stagnace (1980 - 1989)

V roce 1980 bylo české vězeňství postiženo zásadním způsobem v souvislosti s normalizačním procesem. Pod záminkou rušení neefektivních výzkumných pracovišť, které bylo celostátní akcí, byl zrušen Výzkumný ústav penologický. Tím byla značně ochromena odborná činnost ve vězeňství a zbrzděny pozitivní změny, které měly svůj původ v dílčích reformách vězeňství let 1968 - 1969. Uplatňování psychologicko-pedagogických zásad komunikace s vězni bylo vystřídáno požadavky na vydání rozkazů a vynucování jejich plnění.

Je třeba však spravedlivě připomenout, že přes centrální snahy tehdejšího politického i státního aparátu působili v našem vězeňství lidé, kteří se stačili identifikovat s předchozí koncepcí a svým lidským faktorem vyvažovali nedostatky soudobých tendencí. Z těchto vzdělaných a pro dobrou věc vězeňství zapálených lidí se pak rekrutovali budoucí vedoucí pracovníci věznic a vůbec českého vězeňství, na jehož renesanci se mnozí dodnes podílejí.

Období let 1990 do současnosti

Na základě vnitropolitických změn v Československu po 17. listopadu 1989 dochází k obnově demokratického státu v čele s novým prezidentem Václavem Havlem, signatářem Charty 77, který byl rovněž vězněm. V roce 1990 dochází k vyhlášení rozsáhlé amnestie prezidenta republiky a z přibližně 23 000 vězňů zůstává ve výkonu trestu odnětí svobody jen 6 000 odsouzených.

V roce 1990 byl zrušen trest smrti zákonem č. 175/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon. Tato legislativní úprava vychází z respektování základních lidských práv, které je nezbytným předpokladem existence občanské společnosti. Trest smrti byl nahrazen doživotním trestem odnětí svobody.

Byla vypracována koncepce reformy českého vězeňství, která i dnes představuje teoretické východisko i praktický program pro postupné vytváření moderního vězeňského systému. To byl rozhodný krok při transformaci vězeňství v duchu Standardních minimálních pravidel OSN pro zacházení s vězni a díky němu dnes můžeme konstatovat, že náš vězeňský systém se již rozvíjí a výkon vazby a trestu odnětí svobody je plně v souladu se všemi mezinárodními konvencemi a závazky, které náš stát přijal, především s Evropskými vězeňskými pravidly přijatými Radou Evropy.

Reforma se od počátku opřela o nové vymezení účelu trestu a trestání. *Trest odnětí svobody by měl být vykonáván tak, aby vedl k přípravě odsouzené osoby pro život na svobodě, výkon trestu má tedy mít především resocializační efekt.* Samozřejmě, aby trest zůstal trestem, musí znamenat i určitou újmu pro pachatele. Při výkonu trestu však nemůže být žádným způsobem ponižována lidská důstojnost pachatele, jeho lidská a občanská práva mohou být omezena pouze v nezbytném rozsahu. Reforma se neobešla

bez kvalitativní změny dosavadních tradičních militantních prvků ve vězeňství a vytkla si za cíl jejich postupné odstranění. Celý vězeňský systém, jeho organizaci, řízení i režim ve vazebních věznicích a věznicích je třeba v rámci postupné reformy zbavit rigidní centralizace. Zároveň je nutné působit ve smyslu prolomení dřívější nadměrné izolace vězeňství od společnosti a při zacházení s vězněnými osobami nahradit tuhý dril sociální komunikací, samozřejmě při zachování nezbytné kázně a bezpečnosti.

Rok 1991 byl charakteristický úsilím vězeňského personálu o dosažení stabilizace bezpečnostní situace ve věznicích a nápravně výchovných ústavech. Předpokladem stabilizace byla i očista samotného vězeňského personálu.

V roce 1992 byla vypracována koncepce reformy českého vězeňství v duchu Evropských vězeňských pravidel pod vedením nového ředitele Sboru nápravné výchovy. K projednání návrhu koncepce uspořádalo ředitelství SNV konferenci za účasti externích odborníků z oblasti práva a humanitních věd. Přijatá koncepce byla předložena brannému a bezpečnostnímu výboru Parlamentu České republiky a zaslána právnímu odboru Rady Evropy. Pozitivní stanoviska obou orgánů potvrdila správný směr koncepce jak v oblasti zacházení s vězni, tak i organizaci vězeňství.

S účinností od 1. ledna 1993 byla samostatným zákonem č. 555/1992 Sb., o vězeňské a justiční strážbě České republiky zřízena Vězeňská služba České republiky, která ve stanoveném rozsahu plní úkoly státní správy vězeňství a zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody. Vězeňská služba tak nahradila někdejší Sbor nápravné výchovy, který byl organizačně, kádrově i metodami práce spjat s totalitním obdobím. Vězeňská služba opouští centralistický model řízení, řada kompetencí je z centra přenášena na vedení jednotlivých vazebních věznic a věznic.

V České republice v roce 1993 byl přijat zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, který důsledně vychází z principu presumpce nevinny, což znamená, že práva osob, na které byla uvalena vazba, je možno podrobit jen těm omezením, která jsou nutná ke splnění účelu vazby a z hlediska jejího důvodu a k zachování stanoveného vnitřního pořádku.

S účinností od 1. ledna 1994 byl podstatně novelizován zákon o výkonu trestu odnětí svobody, který umožňuje např. hlubší diferenciaci odsouzených osob a jejich umístění do 4 různých typů věznic, které se liší mírou bezpečnosti a přísnosti režimu.

V totalitním období nebyla věnována fyzickému stavu vězeňských objektů dostatečná pozornost. V podstatě neexistovala vězeňská architektura, která by dnes byla beze zbytku využitelná v nových podmínkách. Skutečnou výjimkou jsou projekty vyhovující nynějším představám, promyšlené a funkční, které by kromě bezpečnostních a ubytovacích hledisek dostatečně respektovaly i požadavky na hygienu odsouzených, na jejich stravování a vytvářely podmínky i pro využívání volného času odsouzených a pro jejich vzdělávání. Proto rekonstrukce a opravy zastaralých a nevyhovujících vězeňských objektů vyžadují značné náklady. Relativně vysoký počet odsouzených osob v ČR vyvolává akutní potřebu zvyšování ubytovací kapacity věznic. Vězeňská služba musí stavět nové objekty a rekonstruovat objekty nevyhovující a staré, její investiční program je proto značně finančně i organizačně náročný.

Nové způsoby zacházení s odsouzenými kladou na vězeňský personál značné nároky, zejména v různých krizových situacích. Pro pracovníky vězeňské služby je mnohdy velmi nesnadné zajistit bezpečnost a kázeň ve věznicích v některých konkrétních případech a respektovat přitom plně občanská a lidská práva vězňů. Hlavním úkolem je tedy příprava vysoce profesionálních pracovníků Vězeňské služby, kteří budou schopni naplnit reformu českého vězeňství svou každodenní prací při styku s vězni, kteří budou vybaveni potřebnými znalostmi a dovednostmi a budou náležitě motivováni ke své práci.

Důležitou oblastí vězeňského systému je zajištění bezpečnosti personálu, vězněných osob i společnosti. Moderní bezpečnostní složky vězeňského systému se orientují nejen na prevenci útěků z vězeňských zařízení, nýbrž i na prevenci kriminality v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody zaměřené proti spoluvězněným a personálu.

Současný vývoj vězeňství je trvale dynamický proces, vězeňství se stále více sradňuje a ujednocuje v evropském i světovém měřítku a probíhá v něm neustálý proces humanizace. Ne nadarmo se říká, že stav vězeňství je odrazem demokratické úrovně státu. A pokud chceme být moderní vyspělou evropskou zemí, musíme permanentně dbát i na úroveň vězeňství, jehož součástí jsou alternativní tresty, kontinuální postpenitenciární péče a prevence.

1.2 Základní pojmy penitenciární diagnostiky

Penitenciární diagnostika je disciplína, jejímž úkolem je především zjišťování a měření duševních vlastností a stavů, sociálních vazeb a charakteristik chování ve vězeňských zařízeních. Je těsně spjata s penologií, psychologíí osobnosti a diferencíální a sociální psychologíí.

Diagnostická činnost je souhrn operací, postupů a technik, jejichž cílem je poznat jedince, stanovit jeho psychický stav (diagnózu), a to podle konkrétních cílů vězeňského zařízení (Vazební věznice, věznice, vězeňská nemocnice a jejich specializovaná pracoviště - toxi, deviant, alkoholik, mladistvý, separace uzavřeného oddělení).

- a) určení stupně vývoje,
- b) zjištění příčin odchylného vývoje, poruch chování a osobnosti,
- c) zjištění individuálních a sociálních zvláštností vězně,
- d) zjištění podstaty a příčin individuálních rozdílů v souvislosti se stanovenými cíly terapie, programů či léčby,
- e) včetně prognózy event. predikce.

Psychologická penitenciární diagnostika

Zvyšování efektivnosti výkonu trestu odnětí svobody je v první řadě podmíněno uplatňováním principu individualizace, který spočívá v takové volbě prostředků působení na odsouzeného, jež jsou nejvíce přizpůsobené zvláštnostem jejich osobnosti.

Diagnostika osobnosti odsouzených tvoří základ pro určení účinných způsobů resocializace, je východiskem pro stanovení konkrétních dílčích cílů v různých oblastech osobnostního rozvoje v rámci převýchovného procesu.

Stav penitenciární psychologické diagnózy je však v současné době z hlediska požadavků praxe stále ještě neuspokojivý. Praxe klade ve svých důsledcích nekompromisní požadavky na kvalitativní změnu při zkoumání komplexních psychických jevů a složitých problémů interakce jedinců a sociálních souborů se situačními proměnnými z hlediska diagnostického a prognostického.

Je nutno respektovat skutečnost, že každý jev a proces je dialektickou jednotou jeho kvalitativních a kvantitativních stránek, dále že kauzální analýza vyžaduje, aby kvalitativní hodnocení nebylo odtrhováno od hodnocení kvantitativního a že používané psychologické metody lze chápat jen jako pomocný nástroj při odhalování potřebných determinant a kauzálních vztahů.

Penitenciární psychologie vzhledem ke své poměrně krátké historii byla nucena ve svých počátcích, a konec konců ještě dnes, používat metod z jiných oblastí aplikované psychologie. Tyto metody, vyvinuté původně ke zcela jiným účelům (např. pro potřeby klinické diagnostiky), nemohou přirozeně plně vyhovovat a dostačovat pro plnění úkolů penitenciární praxe. Je nutné proto většinu z nich modifikovat a využívat pouze těch aspektů, které jsou pro diagnostiku osobnosti odsouzených důležité.

Pokud jsou u nás používány speciální metody a techniky penitenciární psychologie, které byly vypracovány v zahraničí, je zapotřebí je vyhodnocovat z hlediska marxisticko-leninské teorie (především ty metody, které byly vyvinuty v kapitalistických zemích) a adaptovat je požadavkům naší společenské praxe. Nebylo by správné tyto metody zásadně odmítat, právě tak jako je nekriticky přejímat a používat.

V neposlední řadě je nutné vytvářet nové vlastní metody, které umožní zkoumat ty vlastnosti osobnosti odsouzených a sociální vztahy, které mohou být výchozím bodem pro resocializaci. Řada z nich byla již ve Výzkumném ústavu penologickém vypracována (např. různé škálovací techniky pro měření postojů nejrozličnějších oblastí) a ověřena v praxi.

Klíčovým problémem pro psychologii obecně (ne tedy pouze pro psychologii penitenciární) je postižení a definování takové dynamické struktury osobnostních proměnných, která by se jevila nosnou pro vysvětlení, předvídání a ovlivňování soustavy prožívání, činnosti a pozorovatelného chování člověka. Existuje řada metod, které umožňují zprostředkované pronikání do zákonitostí prožívání a chování člověka, ale osobnost vystupuje stále ještě jako hypotetická struktura, neboť ji můžeme postihovat a usuzovat na ni jedině na základě pozorovatelných systémů a dynamických struktur interakce.

Rovněž v penitenciární psychologické teorii bude nutné respektovat nové kvalitativní přístupy a postupy, které se stávají závaznými pro všechny společenské vědy. Nelze zjednodušovat základní vztahy a vazby proto, abychom mohli podat rychlé „otypování“ odsouzeného pro pragmatické účely. Bude nutné sledovat a studovat složité kauzální vazby trestné činnosti, složité a organicky spjaté celky, v nichž jedním z podstatných článků je osobnost pachatele. Přes značnou časovou náročnost bude nutné konstruovat takové metody, které umožní komplexní pochopení a vysvětlení daného dynamického systému.

Význam a důležitost penitenciární diagnostiky je podtržen skutečností, že je podkladem pro vypracování speciálních a diferencovaných metod nápravného působení na různé kategorie odsouzených.

1.3 Dělení penitenciární diagnostiky

Nejdříve se musíme zamyslet nad spojením penologický cíl a musíme si ujasnit, co si pod tímto sloganem vůbec představujeme. Pokud tím myslíme obecnou formulaci typu převýchova odsouzeného, tak toto spojení neexistuje, protože v praxi vůbec neplatí. Převýchova není nějaký zázračný elixír, po jehož požití by dotyčná osoba byla najednou úplně někým jiným. Proto se musíme věnovat každému jedinci zvlášť. Když přijde do věznice na nástupní oddělení odsouzený, tak si musíme nejdříve stanovit, kam dotyčného jedince zařadíme. Podle toho pak volit různé formy a přístupy řešení. Do první kategorie zařadit odsouzené typu normy. Jsou to jedinci, kteří odpovídají běžné populační normě. Druhou kategorií by pak měli tvořit jedinci v rámci tak zvané psychopatologie a třetí kategorií, která se týká jedinců v rámci patologie.

U jedinců, kteří spadají do běžné populační normy, se zajímáme především o oblast sociální. Pomáháme zajistit zaměstnání, řešíme rodinné vztahy, problémy s dětmi, invalidní důchody, sociální a nemocenskou péči. To znamená, že tito jedinci jsou jinak schopní se o sebe bez větších problémů venku postarat a potřebují jen nějaký servis popř. pomoc nasměrovat, zajistit kontakty na instituce apod. Jinak jsou soběstační. Proto jsou ve hře hlavně sociální pracovnice, kurátoři, probační úředníci a různé způsoby prevence kriminality. Proto i metody přístupu by měly být jednodušší.

Druhou kategorií tvoří jedinci, kteří jsou již problematičtější, patří do oblasti psychopatologie. Tito vyžadují již intenzivnější přístup. Ale i sem patří určitý servis, nasměrování, diferenciální diagnostika (zda se nejedná již o patologii) a pokud je to možné i psychoterapie. Servis se týká opět celé sociální oblasti, ale je již složitější, řeší se hlubší rodinné, pracovní, meziosobní problémy, ale často i problematika různých závislostí, např. drogy, alkohol, hrací automaty.

Poslední oblast tvoří jedinci, u nichž dochází k patologickým projevům především v oblasti různých psychóz. Toto je třeba v rámci diferenciální diagnostiky včas stanovit a řešit pomocí psychiatrických prostředků. Zajistit psychiatrické vyšetření, léky, odeslání na léčení a zajištění léčení po výkonu trestu.

Toto rozčlenění do tří základních kategorií je potřeba udělat při příchodu jedince do vězeňského zařízení, aby se mohly včas zvolit adekvátní prostředky a možnosti, které máme k dispozici. *Proto ke každému jedinci je potřeba přistupovat individuálně a zodpovědně zvážit, jak budeme řešit jeho problémy. Nelze proto jednoznačně říci, že se ke každému odsouzenému bude přistupovat stejně a budou se také volit stejné prostředky, neboť každý jedinec vyžaduje jiný přístup.* Někomu stačí méně a je schopný fungovat bez větších problémů, jiný naopak potřebuje intenzivní přístup a intenzivní metody. Pokud zvolíme stejný přístup ke každému, pak někdy zbytečně mrháme lidským a ekonomickým potenciálem, který se pak nemusí dostávat jinde, kde je ho více potřeba.

2. Diagnostika u vězňených osob v penitenciární praxi

2.1 Typologie vězňených osob

Od dávné minulosti se člověk snažil popsat chování a prožívání jiného člověka. Usuzujeme tak ze zápisů ve starých slovnících, které odhalují několik desítek tisíc slov, které vyjadřují zvláštnosti a projevy lidských povah. Z toho vyplývá, že k typové diferenciaci lidí dochází v důsledku diferenciaci společenských funkcí, rolí, chování i prožívání, včetně přírodních vlastností, již od dávné minulosti.

Typologie psychologická znamená zařazení podle dominantních vlastností, chování nebo prožívání k psychologickému typu člověka ve forezních vědách. Jsou to např. delikventi, obvinění, obžalovaní, vězňení i propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Charakteristiky temperamentových typů:

Sangvinik (emočně stabilní extrovert) se vyznačuje především přiměřenou reaktivitou, na slabé podněty reaguje slabě, na silné silně. Rychle u něj doznívají emocionální zážitky a rychle se u něj mění zaměření. Je přizpůsobivý, emočně vyrovnaný, ale poněkud nestálý a lehkovážný, vesele naladěný, optimistický. Jeho prožitky a city jsou spíše lehkomyšlné, nerozvážené, nestálé a povrchní.

Flegmatik (emočně stabilní introvert) je celkem vyrovnaný, navenek se jeví jako lhostejný, vzrušují ho jen silné podněty, vykazuje stálost a spokojenost. Je klidný, chladnokrevný až apatický. Hlubší vztahy má jen k vybraným osobám. Je spíše pasivní, bez velkých životních ambicí a požadavků. Nemá rád změny, pohybově spíše úsporný, neprosazující se. Ve vězeňských zařízeních lhostejný, apatický, váhavý, nerozhodný, méně pružný, někdy tenzní, ale dovede být i stálý a spokojený.

Melancholik (emočně labilní introvert) se vyznačuje hlubokými prožitky a spíše smutným laděním, pesimismem a strachem z budoucnosti. Život pro něj vytváří řadu nástrah, on však miluje klid, nemá rád napětí, hlučnost, jeho city jsou trvalé, ale jejich intenzita se neprojevuje příliš navenek. Žije spíše vnitřně, obtížně vytváří kontakty, ale tyto jsou pak pevné, rozvinuté a hluboké. Ve vězeňských zařízeních je pesimistický, uzavřený, nedůvěřivý, málo sebevědomý.

Cholerik (emočně labilní extrovert) je silně vzrušivý, má sklon k výbuchům emocí i k agresi. Hůře se ovládá a reaguje impulzivně, nerozváženě, bez rozvážení následků. Je netrpělivý, panovačný, vymáhá ústupky, egocentrický, soužití je s ním obtížné. Je emočně labilní, snadno vzplane, navenek reaguje rychle, silně bez zábran. Ve vězeňských zařízeních je zbrklý, riskující, netrpělivý, hledá výhody, nesnášenlivý, často manipulující, nepřipouští kompromis a málo se ovládá.

Je třeba si uvědomit, že neexistují přesně vyhraněné typy, jsou spíše jejich kombinace. Proto byla období, kdy se typologie zahrnovaly pro svou nepřesnost a variabilitu spíše jako charakteristiky pomocné. Při diagnostice, popisu i při profilování je třeba jednotlivé komponenty osobnosti brát realisticky a komplexně. Z tohoto faktu vycházíme i u typologií ve forenzních vědách, tj. i ve vězeňství. ***Zde je třeba přihlížet nejen ke struktuře a dynamice osobnosti, ale i k prostředí, k zákonné restrikci a limitaci, situacím, socio-psychologickým komponentám a vlivům.***

Strukturální a dynamické aspekty osobnosti vězně

Kriminální chování i poruchy chování ve vězeňských zařízeních jsou výslednicí vzájemné souhry činitelů osobnosti pachatele – vnitřních a vnějších – tj. situace, prostředí a další vlivy. Pojem osobnosti pak vychází z předpokladu, že existuje určitá konstelace vlastností, rysů osobnosti, typická pro delikventy i vězně, a tudíž odpovědná za jejich chování.

Ve snaze vystihnout tuto konstelaci osobnostních rysů stanovil italský lékař Cezar Lombroso (1890) 6 typů osobností pachatelů, kde biologické zvláštnosti osobnosti jsou jednou z obsáhlé řady ekonomických, ekologických a sociálních determinant chování:

- a. rozený delikvent, tělesně stigmatizovaný,
- b. delikvent z vášně a náruživosti, který páchá obvykle jen jeden delikt,
- c. šílený delikvent, obvykle alkoholik nebo hysterik,
- d. zdánlivý delikvent, jehož delikt vzniká nešťastnou shodou okolností,
- e. kriminoloid představující přechod od normálního jedince k rozenému zločinci
- f. tajný delikvent, tj. fanatický či politický delikvent, prostitutka.

Propracované, metodologicky sofistikované, multifaktoriální teorie osobnosti pachatele se objevují zvláště po II. světové válce. K aktuálně velmi vlivným se ve forenzní psychologii řadí Eysenkova koncepce delikventa jakožto extrovertovaného neurotika, jehož extroverze (orientace navenek) je odpovědná za nedostatečnou socializaci vlivem deficitního sociálního učení.

Jako další faktory k tvorbě typologií sloužily poruchy sebekoncepcce, nízká frustrační tolerance, neodpovědnost, nedostatečné vnitřní zábrany, slabá sociální kontrola, kriminální infekce, např. v partě, v rodině nebo i ve vězení.

Pokusy vysvětlit kriminální chování typickou strukturou osobnosti, tedy specifickým uspořádáním relativně trvalých rysů osobnosti pachatele i vězně a zvláštnostmi individuálního vývoje se realizovaly v 70. a 80. letech též u nás. Ve výzkumu osobnosti pachatele byla popsána osobnost prvovězněného a recidivujícího pachatele pomocí 4 faktorů rysů osobnosti:

- *Emocionální ladění* - od nepřátelského postoje k okolí (hostility) k postoji emocionálně pozitivnímu (afilianci),
- *Úroveň zformování svědomí* - od nedostatečně k dobře zformovanému svědomí,
- *Sociální reaktivita* - od dynamičnosti k inhibovanosti,
- *Asertivnost* (prosazování se) - od rafinovaného sebeprosazování k tupé konformitě.

Na základě vzájemných vazeb mezi těmito osobnostními rysy pak vznikla **typologie osobnosti pachatele a uvězněného:**

1. Pachatel socializovaný: a) kooperativní,
b) asertivní,
c) anxiózní,
d) dynamický.
2. Nesocializovaný agresor: a) prosazující se agresivně,
b) hostilní agresor,
c) agresivní schizoid.
3. Konformní moron
4. Nezdrženlivý, nezvladatelně puzený
5. Neurotický: a) neurotický s hysterickými rysy,
b) neuroticky asertivní,
c) neuroticky odreagovávající se.
6. Hostilní
7. Podrobivý neboli vzrušivý a inhibovaný
8. Anxiózní manipulátor

ad. 1. Pachatel socializovaný, který se většinou vyznačuje jistou kultivovaností. Jde o osoby kooperativní, asertivní, anxiozní a dynamické:

a) kooperativní – vyznačují se v celku dobrými regulačními mechanismy chování, sociální reaktivitou a asertivitou. Takový uvězněný je afiliantní, tj. družný, otevřený, kamarádský na jedné straně, na druhé straně dovede dobře zastřít svůj cíl a potřebu (často se s ním setkáme u vloupání, rozkrádání a krádeží).

b) asertivní – k shora uvedenému se připojuje zvýšená asertivita, vyšší egoismus (často u pachatelů loupeží, podvodů, podílíctví, organizovaných krádeží, ale i u znásilnění).

c) anxiozní (úzkostný) – afiliantní, poměrně dobře formulovaný systém vnitřních regulativů chování se vyskytuje i inhibice, bázlivost, nerozhodnost a boj motivů.

d) dynamický – k uvedené charakteristice se přidává zvýšená dynamičnost, drzost a opovážlivost. Schopnost těchto osob spočívá v tom, že jsou schopni na sebe strhnout skupinu, jen aby dosáhli svého cíle. Rádi riskují a úspěch je velmi posiluje (prvotrestaní, zloději, vloupači, podvodníci, pachatelé rvaček, ublížení na zdraví a loupeží). Často vyrůstají v disfunkčních a disociálních rodinách, kde napodobují modely rodičů a starších sourozenců. Na svou situaci mají náhled s dobrou resocializační prognózou.

ad. 2. Nesocializovaný agresor či vězeň s disharmonickou poruchou osobnosti nebo jejími rysy:

a) prosazující se agresivně – jde o osobnost s nedostatečně zformovaným systémem vnitřních regulativů chování, zvýšenou asertivitou, sebecitem, iritabilitou, negativismem, podezíravostí. Taková osobnost často používá lži včetně agresivního jednání ve všech formách. Často nehodnotí ty a já. Jde o výtržníky, pachatele loupeží, znásilnění, vydírání, vražd, ale i vloupání.

b) *hostilní agresor* – k charakteristice se připojuje zvýšená hostilita nejen obecná, ale i druhová a etnická. Jeho zášť a neschopnost kompromisního názoru je velmi masivní, jde o hostilitu směřující proti policii, soudcům, pracovníkům Vězeňské služby, homosexuálům, Romům apod. Výskyt je u výtržnictví, napadení a vydírání.

c) *agresivní schizoid* – u těchto jedinců se k zvýšené hostilitě přidává i nedostatečně formovaný systém vnitřních regulativů, inhibovanost, slabost, nejistota, emocionální labilita, což může připomínat schizoidního psychopata. Zaměřují se nejen na majetek, ale i na ty osoby, které stojí v cestě k cíli. Jsou to pachatelé vloupání, ublížení na zdraví, vydírání, loupeží a podvodů.

ad. 3. *Konformní moron* – jeho osobnost se vyznačuje vysokou konformitou, těžkopádností až tupostí a podřízeností. Jen s obtížemi mění svůj plochý emotivní i konformní způsob života. Jeho snížený intelekt a zvýšená sugestibilita napovídá, že tyto lidé jsou nedružní, zdrženliví, často silně věřící, egocentričtí, dráždiví a váhaví. Jsou poddajní, ovlivnitelní, uzavření a nekritičtí. Tato struktura osobnosti ukazuje, že morona lze poměrně lehce využít nejen k trestné činnosti, ale i k různým provokacím ve věznici. Často páchají krádeže, rozkrádání, vloupání a pohlavní zneužití.

ad. 4. Dalším typem pachatele je ***osobnost nezdrženlivá a nezvladatelně puzená***. Z osobnostních rysů můžeme pozorovat zvýšenou dynamičnost, touhu po ukojení svých potřeb, fantazii, vysokou pudovou energii a slabší kontrolu reálné situace. Taková osobnost je nezdrženlivá a nezvladatelně pudivá k činu, o kterém ví, že jeho potřebu naplní. Prognóza je velmi často nepříznivá k reedukaci. Často je v rozporu s deviacemi a poruchami osobnosti. Chování bývá často plodem např. nesprávné sexuální motivace, senzitivitou, chorobnými představami a fantazií či denním sněním (u pedofilů, fetišistů, u osob trpících patologickou sexuální agresivitou, nebo sadistickými technikami uspokojování). Důležitou komponentou je situace, která zvyšuje pocit svobody, vůle, potřeby, rozvíjí dynamiku prožitků, ale i strachu, obav ze špatného hodnocení, pocitu bezpečí a nebezpečí. Ve vězeňských zařízeních se doporučuje tyto osoby věznit izolovaně od ostatních, věnovat jim zvýšenou péči, podpůrnou terapii, která bude dekompenzovat negativní emoce.

ad. 5. Pachatel neurotický – toho můžeme dále dělit na neurotického s hysterickými rysy, neurotického asertivního a neurotického odreagovávajícího se. Společnou charakteristikou tohoto druhu jsou dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování a pocity viny s jistou afiliací. Kriminální chování i excesy ve věznicích vznikají právě po selhání regulativů chování. U velké části těchto osob existuje omezující, nepřizpůsobivé svědomí, což umožňuje vznik vnitřního konfliktu i motivace k nežádoucí činnosti.

a) neurotický s hysterickými rysy, zde se ke zvýšené potřebě citového kontaktu s druhými a být jimi přijímán, připojuje relativně dobře zformovaný systém regulativů chování, zvýšená dynamičnost a asertivita včetně sebecitu. Taková osobnost se projevuje potřebou uznání, hodnocení a obdivu. Bývá nekritická, s pocitem nedostačivosti. Trestná činnost je u mnohých jedinců jistá kompenzace jejich potřeb. Jsou to prvotrestaní, pachatelé loupeží, obecného ohrožení, rozkrádání, ale i vražd osob, které zapříčinily pocity nedostačivosti a neschopnosti hodnotit dle potřeby a pravdy.

b) neurotický asertivní, zde k obecné charakteristice připojujeme zvýšené sebeprosazení, což má někdy nutkavý charakter. Často se setkáváme s tím, že u těchto jedinců jde o řešení vnitřních rozporů, nedostačivosti a o marnou snahu se vnitřně srovnat s tím, jak tito lidé vypadají navenek. Jde o snahu získat roli či status ve skupině, výhody, které z postavení vyplývají. Ve skupině jde často o vůdce, nebo soupeře s vůdčí schopností.

c) neurotický odreagovávající se pachatel, k již uvedené charakteristice se u tohoto typu připojuje zvýšená submise, inhibovanost, silné pocity viny, emoční labilita a bázlivost. Je opakem hysterických typů. Asociální a kriminální chování vzniká často jako následek neřešeného vnitřního nebo vnějšího konfliktu, neboť schopnost adekvátně jej řešit je snižena. Agresivita zde nevystupuje do popředí, je v nepřímé, skryté formě a má spíše startující charakter. Často u těchto typů vidíme pořezané zápěstí, jsou mezi nimi polykači různých předmětů ve věznicích. Často se v této skupině rekrutují prvotrestaní, zloději, rozkrádači, neplatiči výživného, ale i výtržníci a ti, kteří působili v partách, která je posilovala sebevědomím. Při závažné trestné činnosti tito pachatelé mohou v napětí spáchat i vraždy a odstraňovat nepohodlné svědky sexuálních i majetkových deliktů.

ad. 6. Pachatel hostilní se vyznačuje zvýšenou hostilitou při poměrně dobře zformovaném systému vnitřních regulativů chování. Hostilita (nepřátelskost) zde má blíže k neurotizaci než k psychopatii, a to právě vlivem regulací chování od hostilního psychopata, u kterého tato regulace chování chybí. Hostilní pachatel je nepřátelsky naladěný, což ve spojení s jeho emoční labilitou tvoří vyšší explozivitu, z čehož vychází i charakter skutků, které u něj řešíme. Jde o výtržnictví, vraždy, loupeže, týrání, vydírání. Převahu zde mají recidivisté a jejich snížená frustrační tolerance a iracionální modely řešení životních situací.

ad. 7. Podrobivý neboli vzrušivý a inhibovaný pachatel, je protipólem hostilního. Tato osobnost má ve své dominanci inhibovanost, bázlivost, nejistotu, labilitu, úzkost i strach. I přes tyto vlastnosti se relativně dobře identifikuje a spojuje s kriminální subkulturou. Často je takový jedinec veden dominantním vůdcem nebo jinou osobou, se kterou je schopen takového chování, které neodpovídá jeho mentalitě a charakteristice. Je citlivý na pochvalu, hodnocení, pocit, že si ho lidé váží.

ad. 8. Anxiozní manipulátor, tento typ často vykazuje afiliaci s jistou inhibovaností, ale i obratné prosazení své osobnosti. Potřeba citového vztahu, otevřenost, družnost u něj přirozeně podporuje zájem o druhé lidi, které se snaží získat a jistým způsobem s nimi manipulovat, a tak se prosazovat ve skupině. Často se tato činnost dá hodnotit jako jistá hyperkompenzace z tísně, nedostačivosti, nejistoty a tenze. Manipulovat s lidmi dává možnost jistá inteligence, sociální obratnost, znalost situace a afiliace. Osoba často manipuluje s fakty a lže ve svůj prospěch. Můžeme se setkat i s kombinací mezi anxiozitou a asertivitou, což vytváří bariéru v resocializačních snahách. Páchají rozkrádání, vloupání, krádeže aut, znásilnění, vydírání, podvody, ale i vraždy. V kontaktu se chovají obezřetně, bohémsky, vytvářejí masky a pózy nepochopeného a podvedeného. Dovedou i dynamizovat, manýrovat, zastírat, přetvařovat se, prezentovat city, přičemž stále kalkulují o svých cílech, potřebách a výhodách.

2.2 Systém vnitřní diference

Diference ve výkonu trestu odnětí svobody je jedním ze základních penologických problémů, souvisejících bezprostředně s aplikací diferencovaných metod zacházení s odsouzenými. Provádění účelné vnitřní diference ve výkonu trestu odnětí svobody předpokládá především znalosti tohoto velmi obtížného problému.

Diferencování v logickém smyslu znamená rozlišování, odlišování jednoho objektu nebo subjektu od druhého, nebo jejich skupin, tříd, částí navzájem. Předmětem zájmu je zde diferencování, rozlišování osob zbavených svobody, tedy vězňů. Nejde o jakékoliv diferencování, nýbrž jen o takové rozlišování pachatelů trestné činnosti, které je prováděno v procesu výkonu trestu odnětí svobody, a to racionálně, organizovaně a záměrně. *Jde o diferencování sledující určité cíle etické, pořádkové a hlavně pak nápravně-výchovné.*

Účelná, funkční diference vězňů uvnitř jednotlivých vězeňských zařízení se stala požadavkem praxe teprve tehdy, když vězení přestalo plnit pouze krátkodobou detenční funkci. Dokud bylo vězení pouze čekárnou na rozsudek a jeho výkon, dokud bylo vězení pouhým skladištěm lidí čekajících na smrt, která v daných podmínkách musela rychle přijít, nemělo diferencování vězňů žádný smysl. Proto nebývali oddělení ani lidé různého pohlaví a věku.

Teprve tehdy, když vězení přestalo plnit pouze úlohu detenční, teprve tehdy, když se vězni po odpykání trestu začali vracet zpátky do společnosti, ze které byli rozsudkem vyčleněni, mohl vzniknout tzv. *penitenciární problém*:

Jak působit po dobu věznění, aby se vězeň po propuštění nekonfliktně začlenil do společnosti. Tento požadavek byl v průběhu doby formulován různě, jeho současnou podobu najdeme v zákoně č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. *Teprve tehdy začala být hledána prakticky použitelná kritéria účelného rozdělení vězňů do skupin a současně i metody působící na ně, aby účelu trestu bylo dosaženo.*

Vnitřní diferenciac

Vnitřní diferenciac vyjadřuje zařazení odsouzených do tří skupin podle jejich přístupu k naplňování stanoveného cíle programu zacházení, chování, jednání, postoje ke spáchanému trestnému činu a přístupu k plnění povinností v průběhu výkonu trestu. ***Cílem vnitřní diferenciac je motivovat odsouzené k aktivnímu a zodpovědnému přístupu k plnění svých povinností a naplňování programu zacházení.***

Vnitřní diferenciac se zpravidla neuplatňuje v přijímacím oddělení, a to včetně dočasně eskortovaných odsouzených, a dále v oddělení nástupním, výstupním a krizovém. Ve specializovaném oddělení a oddělení bezdrogové zóny se uplatňuje, pokud kapacita oddělení přesáhne 30 odsouzených.

Uplatnění zásad realizace vnitřní diferenciac a využívání motivačních činitelů se liší v závislosti na typu věznice:

- věznice s dohledem typ „A“
- věznice s dozorem typ „B“
- věznice s ostrahou typ „C“
- věznice se zvýšenou ostrahou typ „D“

V případě, že vnitřní diferenciac není realizována, jsou zpravidla využívány zásady I. a II. postupné skupiny vnitřní diferenciac. Ředitel věznice může v odůvodněných případech rozhodnout o využití zásady III. postupné skupiny. Přearazení odsouzeného v rámci vnitřní diferenciac se provádí zpravidla při hodnocení programu zacházení, pokud se nejedná o přearazení v souvislosti s uložením kázeňského trestu dle zásad realizace vnitřní diferenciac. Motivační činitele tvoří ucelený systém pozitivní motivace odsouzených v rámci progresivity výkonu trestu. Podporují pozitivní postoje a dovednosti odsouzených, které ve svém důsledku vedou ke snižování rizik a k úspěšné resocializaci. Návrhy na přearazení odsouzených v rámci vnitřní diferenciac jsou podávány až po uplynutí lhůt stanovených pro jednotlivé postupné skupiny na základě individuálního posouzení odsouzených. Odsouzení, kterým byl stanoven minimální program zacházení, jsou zařazení do III. postupné skupiny. Minimální program zacházení tvoří kromě základních povinností a případného zařazení do práce především pracovní činnost k zajištění každodenního provozu věznice.

Odsouzení zařazení do III. skupiny jsou podle možností věznice ubytování odděleně od ostatních odsouzených zařazených do I. a II. skupiny nebo jsou alespoň umístěni společně po jednotlivých ložnicích nebo celách. Překročení stanovené doby u významných politických, kulturních anebo sportovních programů může povolit vedoucí oddělení výkonu trestu. Ředitel věznice může ve výjimečných případech rozhodnout o uplatnění pozitivního motivačního činitele z jiné prostupné skupiny.

Zásady realizace vnitřní diferenciac

Odsouzení se po ukončení pobytu v nástupním oddělení zařadí na návrh odborné komise rozhodnutím ředitele věznice do II. prostupné skupiny, ve zvlášť odůvodněných případech lze odsouzené zařadit do I. nebo III. prostupné skupiny, např. při přemístění z jiné věznice stejného typu s přihlédnutím k dosavadnímu hodnocení odsouzených.

Do I. prostupné skupiny se zařazují odsouzení, kteří splňují kritéria uvedená v §39 odst. 6, Řádu výkonu trestu odnětí svobody a kteří se aktivně ve spolupráci se zaměstnanci podílí na činnostech souvisejících s organizací života ve věznici nebo mimo ni. **Do II.** prostupné skupiny se zařazují odsouzení, kteří splňují kritéria uvedená v §39 odst. 7, Řádu výkonu trestu odnětí svobody a kteří se občasně ve spolupráci se zaměstnanci podílí na činnostech souvisejících s organizací života ve věznici i mimo ni. **Do III.** prostupné skupiny se zařazují odsouzení, kteří splňují kritéria uvedená v §39 odst. 8, Řádu výkonu trestu odnětí svobody.

Do I. nebo II. prostupné skupiny se přeřadí odsouzení vždy o jeden stupeň, přičemž:

a) lhůta pro přeřazení z III. do II. prostupné skupiny je po uplynutí dvou hodnotících období, pokud odsouzení vzorně plnili všechny stanovené povinnosti, nespáchali žádný další kázeňský přestupek nebo jim byly dříve uložené kázeňské tresty zahlazeny a vyhovují stanoveným kritériím, a nejedná se o odsouzené k výjimečnému trestu odnětí svobody. U odsouzených k výjimečnému trestu odnětí svobody je to po uplynutí čtyř hodnotících období, pokud jsou zařazení do věznice s ostrahou a se zvýšenou ostrahou,

b) lhůta pro přeřazení z II. do I. přístupné skupiny je zpravidla nejdříve po dvou hodnotících obdobích, pokud vzorně plní všechny stanovené povinnosti, nespáchali žádný kázeňský přestupek nebo jim byly dříve uložené kázeňské tresty zahlazeny a vyhovují kritériím, a nejedná se o odsouzené k výjimečnému trestu odnětí svobody. U odsouzených k výjimečnému trestu odnětí svobody je to po uplynutí čtyř hodnotících období, pokud jsou zařazeni do věznice s ostrahou a se zvýšenou ostrahou.

Do II. nebo III. přístupné skupiny se přeřadí odsouzení:

a) z I. do II. skupiny při uložení kázeňského trestu a dále odsouzení, kteří nevyhovují kritériím pro zařazení do I. skupiny,

b) z I. do III. skupiny při uložení kázeňského trestu umístění do celodenního uzavřeného oddělení nebo samovazby anebo při důvodném podezření ze spáchání trestného činu,

c) z II. do III. skupiny, kteří po uplynutí zpravidla jednoho hodnotícího období neplní program zacházení nebo jej odmítají, soustavně neplní své základní povinnosti, chovají se a jednají v rozporu se zákonem o výkonu trestu odnětí svobody, Řádem výkonu trestu odnětí svobody a vnitřním řádem věznice nebo byli za závažný přestupek kázeňsky trestáni celodenním umístěním do uzavřeného oddělení nebo umístěním samovazby.

Diferenciace u mladistvých

U kategorie mladistvých odsouzených se realizace vnitřní diference provádí podle Řádu o výkonu trestu odnětí svobody. K omezení negativních účinků izolace mladistvých od společnosti v důsledku výkonu trestu se u mladistvých ve zvýšené míře uplatňují individuální způsoby zacházení. Zaměřují se na rozvíjení rozumové, emocionální a sociální zralosti mladistvých. Důraz je kladen na přijetí osobní odpovědnosti za spáchaný trestný čin, posilování samostatného řešení životních situací, omezování a zvládnutí agresivních reakcí a nevhodného jednání. Vzdělávací a pracovní aktivity jsou zaměřeny na získání znalostí a dovedností usnadňujících zařazení mladistvého do zaměstnání po návratu do občanského života.

Na základě charakteristiky osobnosti a spáchaného trestného činu se ve věznicích pro mladistvé rozdělují odsouzení do čtyř základních diferenciačních skupin. Do základní skupiny A se zařazují odsouzení se základní charakteristikou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popřípadě špatného zacházení. Do základní skupiny B se zařazují odsouzení s naznačeným disharmonickým vývojem osobnosti. Do základní skupiny C se zařazují odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestu. Do základní skupiny D se zařazují odsouzení s mentální retardací.

O zařazení mladistvého odsouzeného do základní skupiny rozhoduje ředitel věznice na základě doporučení odborných zaměstnanců. Základní skupiny vnitřní diferenciací mladistvých odsouzených se zpravidla člení na *tři prostupné skupiny*. Do těchto skupin jsou mladiství zařazováni na základě svého chování, jednání, postojů ke spáchanému trestnému činu a výkonu trestu odnětí svobody.

I. prostupná skupina - do této skupiny se zařazují odsouzení, kteří převážně aktivně plní program zacházení i své další povinnosti a chovají se a jednají v souladu s vnitřním řádem,

II. prostupná skupina - do této skupiny se zařazují odsouzení s nevyjasněným a kolísavým postojem a přístupem k programu zacházení a svým povinnostem,

III. prostupná skupina - do této skupiny se zařazují odsouzení, kteří převážně:

- a) program zacházení plní pasivně nebo jej odmítají,
- b) neplní své povinnosti,
- c) chovají se a jednají v rozporu s vnitřním řádem věznice.

O zařazení a změně zařazení mladistvého do prostupné skupiny rozhoduje vedoucí oddělení výkonu trestu na návrh speciálního pedagoga, zpravidla při zpracování a hodnocení plnění programu zacházení s mladistvým odsouzeným.

Základní diferenciacní skupiny se liší obsahem a způsobem zacházení odpovídajícím potřebám žádoucí změny osobnosti mladistvého. Vzdělávání a vhodná forma sociálního výcviku je součástí programů zacházení s odsouzenými ve všech čtyřech základních diferenciacních skupinách. Prostupné skupiny vnitřní diferenciacie tvoří ucelený systém pozitivní motivace mladistvých odsouzených. Ve vnitřním řádu věznice se stanoví podrobnější podmínky vnitřní diferenciacie tak, aby odsouzený měl během výkonu trestu možnost být na základě posunu v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování a jednání v souladu či nesouladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin.

2.3 Cíle diagnostiky jako základ pro vytváření programů zacházení

Hlavním cílem je především pomoci člověku, aby lépe zvládl situaci ve vězeňském zařízení. Diagnostika slouží k tomu, abychom věděli, jak s odsouzeným zacházet během celé doby jeho pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody. Snaží se odbourat dlouhodobé stresové situace, které můžou nastat v průběhu prizonizace. ***Důležité je vytvořit psychologický profil čili „diagnostiku odsouzeného“, posoudit jeho psychické schopnosti a kognitivní funkce.*** Odsouzený potřebuje tento profil např. kvůli tomu, abychom věděli, jak ho pracovně zařadit, jak stanovit komplexní program zacházení včetně jeho dlouhodobých cílů. Význam programů zacházení a různých druhů terapií spočívá především ve zlepšení psychického stavu a zklidnění. Stanovit diagnózu je samozřejmě činnost velice obtížná, kde je důležitá spolupráce psychologů se speciálními pedagogy a sociálními pracovníky. Slouží pak téměř po celou dobu pobytu odsouzeného ve vězení. Na zpracování jedné diagnostiky potřebují odborníci čtrnáct dní až měsíc.

Během výkonu trestu je odsouzený povinen podrobit se vnitřnímu řádu věznice, který kromě jiného vymezuje druh a obsah činností, které jsou pro jednotlivé skupiny odsouzených buď povinné, nebo dobrovolné. Okruh povinností, kterých je odsouzený povinen se zúčastnit nebo které může vykonávat, jsou stanoveny v programu zacházení.

Program zacházení se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti. Komplexní zpráva je shrnutím výsledků odborných zaměstnanců z oddělení výkonu trestu, případně lékařského posouzení a jiných dostupných materiálů.

Programy jsou sestavovány z jednotlivých aktivit vycházejících z možností věznice, jednotlivě pro každého nově příchozího odsouzeného, odbornými zaměstnanci věznice, kteří především vychází z diagnostiky odsouzeného. Prvotní cíle jsou stanovovány u každého individuálně, ovšem jsou zpravidla zaměřeny na adaptaci odsouzených ve věznici a na jednotlivých oddílech.

Program zacházení je základní formou nápravně výchovné činnosti. Při tom nemusí jít o výběr celého programu, ale pouze jeho částí. Alternativy jsou voleny tak, aby ve svém formativním důsledku byly rovnocenné. Kombinace alternativ umožňují sestavit programy v potřebné míře individualizované. Výběr se poskytuje odsouzenému v souvislosti s účelem výkonu trestu proto, aby měl možnost naučit se chování a nutnosti volby reakcí v různých životních situacích, kterým bude po skončení výkonu trestu v běžném životě neustále vystavován. Pokud si odsouzený z nabídnutých možností nezvolí žádnou, je zařazen do minimálního programu, stanoveného vnitřním řádem věznice. Základem minimálního programu je pracovní činnost (zaměstnávání, práce pro věznici, pracovní terapie), odpovídající zdravotnímu stavu a schopnostem odsouzeného. Naplnění cíle programu každého odsouzeného se hodnotí pravidelně ve stanovených termínech a dále v rámci řízení o přeřazení do jiného typu věznice a v řízení o přerušení výkonu trestu. Při hodnocení se program aktualizuje v souladu s vývojem osobnosti odsouzeného a změnami v jeho chování a jednání.

Program zacházení obsahuje konkrétně formulovaný cíl, kterým je očekávaný posun v hodnotové orientaci odsouzeného, vyjádřitelný jeho chováním a jednáním, v závislosti na cíli v různé míře *aktivit pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové*.

- **Pracovní aktivity** – spočívají v osvojení si vhodných pracovních návyků,
- **Vzdělávací aktivity** – jsou zaměřeny zejména na získávání a rozšiřování znalostí z různých oblastí a vědních oborů, např. historie, zeměpisu a přírodovědy,
- **Speciálně výchovné aktivity** – probíhají pod vedením pedagogů fyzicko-zátěžový program sportovní terapie, která je zaměřena na rozvoj motorických schopností, snižování tenze a odbourávání agresivního jednání,
- **Zájmové aktivity** – se týkají rozvoje zájmů a zálib kulturních, jazykových, sportovních a rukodělných.

Obecně jsou cíle formulovány konkrétním a zřetelným způsobem tak, aby vychovatel při jejich následném vyhodnocování mohl jednoznačně stanovit, zda odsouzený cíl programu zacházení plní komplexně, neplní či plní částečně. Důležité je, aby cíle byly koncipovány tak, aby postihovaly charakter trestné činnosti a sledovaly určitý vývoj v odbourávání těch charakterových vlastností, které odsouzeného k páčání trestné činnosti vedly. Zapojením se do jednotlivých aktivit je pochopit smysl práce jako nezbytné životní potřeby, naučit se trpělivosti, sebeovládání, nových vědomostí, získat si návyk na kvalitní trávení volného času a udržováním kontaktů zamezit ztrátě sociálních vazeb.

Program zacházení je výchovný prostředek, jehož základem je vedení odsouzených k přijetí odpovědnosti za spáchaný trestný čin a naplňování účelu trestu.

II. EMPIRICKÁ ČÁST

3. Průzkumné šetření

3.1 Úvod

V této části bych se věnovala průzkumnému šetření a pokusím se nastínit svůj pohled na „věc“ v oblasti penitenciární diagnostiky. Specifikovat jednotlivé druhy metod nejčastěji používaných a neúčinnějších v penitenciární péči, které jsou důležitou a nedílnou součástí při stanovení diagnostiky u odsouzených. Dále bych zde zmínila i ostatní prameny, jejichž studium je součástí při stanovení penitenciární diagnostiky. V souvislosti s průzkumem jsem použila dotazníkové šetření a oslovila jsem několik odborných zaměstnanců z různých vězeňských zařízení. Pokusím se tedy nastínit nejčastěji používané metody, jejich účinnost, pozitivní a negativní stránky. V závěru provedu závěrečnou syntézu faktů a stanovení výsledků.

3.2 Nejčastěji používané metody v penitenciární péči

Metody získávání psychologicky významných faktů o osobnosti a o jejich dílčích celcích jsou pokládány za významnou součást forenzní psychologie. Nejčastěji jsou označovány jako metody diagnostické. Část těchto metod může zásadně používat jen odborný psycholog. Jsou totiž náročné na technickou, ale zejména na interpretační stránku práce s nimi, tj. bez nebezpečí omylů je může zvládnout jedině plně kvalifikovaný odborník (psycholog), a to zpravidla po zvláštním zacvičení a získání potřebné psychodiagnostické zkušenosti.

Tato část psychodiagnostických metod bývá označována jako metody standardizované. Jde např. o testy schopností, znalostí a dovedností, psychologické dotazníky, posuzovací škály, projekční testy, testy osobního stylu, klinické testy.

Část psychodiagnostických metod tzv. nestandardizovaných tvoří významný doplněk metod standardizovaných. Práci s nimi může zvládnout i tzv. širší odborná veřejnost za předpokladu zaškolení a osvojení si pravidel a zásad používání např. v kurzech či školeních.

Jsou to zejména:

- orientační pozorování vězně,
- zjišťování faktů z písemných materiálů,
- laické soustředění zpráv např. od sociálních pracovníků,
- shromažďování produktů z činnosti vězně (kresby, básně, písemné projevy),
- záznamy z pohovorů o rodinných či osobních přáních, zájmech, potřebách.

A nyní blíže k jednotlivým metodám:

❖ Diagnostický rozhovor

Rozhovor je především bohatým zdrojem informací o odsouzeném. Zaměřuje se zejména na zjištění anamnestických dat (dětství, rodiče, sourozenci, prostředí, výchova, vztahy v rodině, prospěch ve škole, mimoškolní zájmy a další vzdělávání, pracovní zkušenosti). Dále se zjišťuje jeho osobní život (rodinný stav, partnerské vztahy, děti, sociální zázemí, náhled na vlastní zdravotní a psychický stav, jeho zájmy, sebehodnocení, motivace k řešení problémů a jeho hodnotové orientace).

Při tomto rozhovoru psycholog a další odborní zaměstnanci (speciální pedagog, sociální pracovník), sledují nejen obsah odpovědí, ale také jeho přístup ke komunikaci, úroveň vyjadřování (mimika, gestikulace, verbální projev), spolupráci, chování a celkový dojem. Jde zejména o navázání kontaktu, zjištění základních informací a posouzení osobnostního projevu odsouzeného v dané situaci.

❖ Pozorování

Tato metoda má při psychologickém vyšetřování prvořadou důležitost. Všechna data, veškerá zkušenost, kterou získáváme, musí projít smyslovými orgány. Metoda pozorování spočívá v záměrném a plánovitém vnímání, které je cílevědomě zaměřeno k dosažení určitého cíle. Tuto metodu využívají nejen psychologové, ale také speciální pedagogové a sociální pracovníci. Zde je důležité mít základní znalosti z oblasti řeči těla. Doplnuje diagnostické vyšetření a slouží jako pomůcka k odlišení hraničních případů. *Především se sleduje:*

- *přístup* (tréma, zmatkování, nesoustředěnost, předvádění se, podrážděnost),
- *vystupování* (plachost, stydlivost, silná agresivita gest, pohybový neklid),
- *komunikace* (váhání, opakování se, upovídání, vulgární mluva, vada řeči),
- *nápadnost vzhledu* (první dojem, úprava vlasů, oblečení, nehty).

❖ Osobnostní dotazníky

Pokud používáme dotazníkové metody, pak tyto mají své místo u odsouzených, kteří jsou motivováni ke spolupráci a jsou pozitivně zaměřeni na řešení svých potíží. U ostatních kategorií je tato metoda hodně diskutabilní a problematická, protože se dá hodně zneužít. (Někteří jedinci, kteří nemají o vyšetřování zájem, dotazníky vyplňují jako sportku, nebo to odmítají a výsledky pak nejsou použitelné). Jejich použití v podmínkách výkonu trestu má svá určitá omezení, zejména časová, kvůli kterým se u jednoho vyšetření obvykle používají jeden až dva dotazníky. Dalším omezením je nutnost motivovat odsouzeného k vyplnění dotazníku pravdivě. Ne každý odsouzený tuto motivaci má, což výsledky může zkreslovat.

❖ Analýza produktů z činnosti vězně

Cenným zdrojem diagnostických informací jsou výsledky činnosti zkoumané osoby. Jsou to např. spontánní kresby nebo malby, básně, jiná literární činnost, amatérské výrobky z nejrůznějších oblastí. Výraznou hodnotu mají v tomto smyslu dopisy, deníky a jiné osobní dokumenty, které když se použijí pro další práci s odsouzeným, jsou někdy nenahraditelné. Za spontánní produkt sloužící k diagnostice lze v této souvislosti považovat i písmo (rukopis).

3.3 Studium ostatní dokumentace

Studium ostatní dokumentace spočívá zejména ve *studiu spisové dokumentace*:

- *Osobní karta odsouzeného*, v níž je veškerá podstatná dokumentace o odsouzeném (celý průběh výkonu trestu, hodnocení, kázeňské tresty, kázeňské odměny, program zacházení, charakteristiky odborných zaměstnanců),
- *Osobní spis odsouzeného*, ze kterého především zjišťujeme trestnou činnost odsouzeného (aktuální delikt, druh trestu, délka trestu, charakter trestu, rozsudek, trestní rejstřík, nebezpečnost),
- *Korespondence*, jedná se zejména o dopisy a balíčky, které odsouzeným zasílají osoby blízké.

3.4 Dotazníkové šetření

Oslovila jsem celkem 5 respondentů z řad psychologů, speciálních pedagogů a sociálních pracovníků a díky vstřícnosti a pochopení kolegů z několika oslovených věznic, jsem získala odpovědi prostřednictvím dotazníku.

Cílem tohoto šetření je zjistit názory všech dotazovaných zaměstnanců v oblasti „penitenciární diagnostiky“ a pokusit se tedy nastínit nejčastěji používané metody, jejich účinnost, pozitivní a negativní stránky. Zmínila bych zde délku praxe oslovených respondentů, která je, dle mého názoru, velice důležitá a to z hlediska zkušeností a dovedností v této oblasti.

Otázka č. 1: Charakterizujte vámi nejpoužívanější formy a způsoby diagnostikování, uveďte konkrétně které? Uveďte výsledky těchto metod a dle Vašeho názoru jejich účinnost, především pozitiva a negativa?

Psycholog č. 1, (30 let praxe): Z výše uvedených metod nejvíce používám především **řízený diagnostický rozhovor**, který současně spojuji s **pozorováním**. Tímto způsobem získávám o odsouzeném ty prvotní, důležité informace, kde se především zaměřuji na anamnestická data a osobní život odsouzeného. Na ostatní vyšetření používám psychodiagnostické metody např. testy, **dotazníky**, kterými zjišťuji intelekt, temperament a celkovou osobnost odsouzeného. (Příloha č. 4)

Na základě mých dlouholetých zkušeností a dle mého názoru nejúčinnějšími jsou zejména Ravenovy progresivní matice, Vídeňský maticový test, SPARO (Miklíkovy testy osobnosti), Minnesotský multifázový osobnostní inventář. Dále Test ruky, který je vhodný také pro agresivitu, Číselný čtverec, který je vhodný pro pozornost, systém nedokončených vět a Test IST vhodný pro zjištění rozumových schopností. S těmito metodami mám pozitivní zkušenosti, v mé praxi se osvědčily a jsou plně dostačující ke stanovení diagnózy odsouzeného, na základě níž stanovím optimální základ pro zařazení odsouzeného do určité dostupné skupiny, navrhnout individuální program zacházení a druh pracovního zařazení.

Psycholog č. 2, (20 let praxe): Jako nejefektivnější zdroje pro diagnostiku osobnosti odsouzených se mně jeví **osobnostní dotazníky**, zejména SPARO (Miklíkovy testy osobnosti) a Catellův šestnáctifaktorový osobnostní dotazník. Výhodou těchto dotazníků vidím v tom, že poskytují výstižný popis osobnosti. Nevýhoda je v tom, že v daných podmínkách nutno odsouzeného k vyplnění motivovat, výsledky při nízké motivaci nejsou věrohodné. Ne každý odsouzený tuto motivaci má, což výsledky těchto metod zkresluje, nicméně z vlastní zkušenosti mi vyplývá, že na 85 % odsouzených podává v dotazníkových metodách na mém pracovišti věrohodné údaje. Pro zjištění úrovně rozumových schopností používám z časových důvodů Ravenovy progresivní matice, případně test IST. Výhodou je, že poskytnou zpravidla dostatečnou informaci o intelektu. Nevýhodou spatřuji v tom, že při opakování klesá věrohodnost, nutná je motivace odsouzeného, aby chtěl podat dobrý výsledek.

Dalším zdrojem informací je *pohovor* s odsouzeným, kterým zjišťuji především jeho rodinné a sociální zázemí, vzdělání, náhled na vlastní zdravotní a psychický stav, sebepojetí a hodnotové orientace. Mám tedy možnost navázat kontakt, zjistit názory a postoje odsouzeného ke konkrétním otázkám a *sledovat komunikační schopnosti*. Zpravidla ale odsouzený podává neúplné, zkreslené, v některých případech až matoucí odpovědi.

Dále bych zde zmínil i kresebné a projektivní metody, ve kterých se rovněž promítají osobnostní charakteristiky odsouzeného, z nichž používám zejména: Test stromu (testovaná osoba kreslí listnatá strom), Test ruky (obsahuje deset obrázků s různými gesty a testovaná osoba má těmto gestům přiřadit význam podle své představy, co daný obrázek může představovat). Výhodou u těchto metod je, že odpadá vědomá kontrola o dosažení pozitivního dojmu. Riziko zde vidím u zkreslení při vyhodnocování, proto je používám jen na doplnění vyšetření. V průběhu výkonu trestu získávám také řadu poznatků a zkušeností s odsouzeným ohledně jeho projevu v kolektivu, při plnění povinností, při účasti na zájmových aktivitách nebo při návštěvách.

Psycholog č. 3, (12 let praxe): Nejčastěji používám metodu *rozhovoru*, zde se hodně soustředím na sběr anamnestických dat. Dále zjišťuji okolnosti vztahující se k psychickému stavu – aktuální psychický stav, dřívější léčbu pro psychické potíže, případná medikace, sebevražedné pokusy, adaptační schopnosti. Další metodou je *pozorování*, kde sleduji přístup, vystupování, komunikaci a nápadnost vzhledu. U odsouzených s delším trestem používám testové vyšetření, ale to je zastoupeno poměrně málo, není na něj tolik času. Pokud se odsouzený vyšetřuje, svoji pozornost soustředuji na strukturu osobnosti, emoční dynamiku, zátěžovou toleranci, odolnost vůči stresu. Vždy je žádoucí, aby testové vyšetření bylo vedeno za určitým cílem např., zda je odsouzený vhodný do práce, zda je schopen být ve větší skupině, zda je vhodný pro umístění na specializované oddělení. Někdy je testové vyšetření vedeno na žádost oddělení výkonu trestu nebo zdravotního oddělení zejména pro posouzení mentální úrovně nebo podezření na psychiatrickou diagnózu.

Speciální pedagog, (25 let praxe): Mé pedagogické vyšetření nejprve začínám tím, že si **prostuduji osobní spis a osobní kartu odsouzeného**, z těchto zdrojů získám podstatné informace. Na základě těchto získaných dat provedu **pohovor** s odsouzeným, kde sleduji komunikační schopnosti. Zároveň provádím metodu **pozorování**, při které sleduji hlavně mimiku a gestikulaci. Jako doplňující část volím **osobní dotazník**. Na základě těchto dostupných informací zpracovávám pedagogické posouzení odsouzeného. V mé dlouholeté praxi využívám jen těchto metod, žádné jiné nepoužívám a jsou mi plně dostačující a dle mého názoru efektivní. (Příloha č. 3)

Sociální pracovník, (5 let praxe): Mé vyšetření začíná **studiem osobního spisu** odsouzeného, ve kterém zjistím prvotní informace o odsouzeném a poté provedu **pohovor** s odsouzeným, při kterém zároveň **pozoruji chování odsouzeného**. V konečné fázi dám odsouzenému vyplnit „**Dotazník k sociálnímu posouzení odsouzeného**“. S těmito metodami mám dlouholeté zkušenosti a dle mého názoru jsou velice účinné a pro mé sociální posouzení dostačují. (Příloha č. 1)

Otázka č. 2: Jakým dalším způsobem získáváte poznatky ke stanovení diagnostiky?

Psycholog č. 1: Další důležité poznatky získávám **studiem spisové dokumentace** (osobní karta, osobní spis, korespondence, zdravotní stav), která mi poskytne objektivní údaje o odsouzeném. Nevýhoda je, že neobsahují osobnostní charakteristiky. Na základě těchto metod zpracuji psychologické posouzení odsouzeného. (Příloha č. 2)

Psycholog č. 2: Další poznatky získávám **studiem ostatních pramenů**, zejména z osobního spisu a osobní karty odsouzeného v případě, že je již osobní karta zavedena. U odsouzených, kteří nově nastoupili výkon trestu odnětí svobody, se spolupodílím na založení této osobní karty.

Psycholog č. 3: Podstatná pro mne je **analýza spisové dokumentace**, ze které zjišťuji trestnou činnost, charakter trestu, průběh výkonu trestu, zda se jedná o zvlášť brutálně vedený trestný čin popř., zda je odsouzený blízký věku mladistvému.

Speciální pedagog a Sociální pracovník: Další způsoby, jak získávat poznatky ke stanovení diagnostiky **nevyužívají**.

3.5 Výsledek empirického šetření

Cílem empirického šetření bylo blíže specifikovat jednotlivé metody a postupy specialistů v oblasti penitenciární diagnostiky, jejich přednosti a obtíže. Dále zjišťovat ostatní prameny související s penitenciární diagnostikou osobnosti odsouzených.

Z dotazníkového šetření a následného vyhodnocení lze usuzovat z názorů u dotyčných respondentů, že při stanovení penitenciární diagnostiky, jsou skutečně nejčastěji používané tyto metody:

- *Řízený diagnostický rozhovor*
- *Pozorování*
- *Osobnostní dotazníky*
- *Analýza spisové dokumentace*

Je to průřez nepoužívanějších diagnostických metod, kdy pro správné stanovení penitenciární diagnostiky nelze použít pouze jednu z těchto metod. Každému specialistovi vyhovuje jiná skladba nebo pořadí používaných metod, nicméně všichni využívají několik forem a způsobů, jak získat co nejvíce poznatků ke stanovení penitenciární diagnostiky.

Pro ověření si správného stanovení diagnostiky, všichni specialisté čerpají, kromě již výše zmíněných metod, i doplňující informace z ostatních pramenů a to především ze studie spisové dokumentace, ze které zjistí další podstatné údaje o odsouzeném.

Závěr

V samotném závěru své bakalářské práce bych zde zmínila především souvislosti mezi sociální pedagogikou a penitenciární diagnostikou. Společným zájmem obou těchto disciplín je oblast prevence sociálně patologických jevů. Obě disciplíny se střetávají při zkoumání otázek volného času jako důležitého faktoru prevence. Sociální pedagogika je pokládána za důležitý základ i pro sociální práci, protože v souvislosti s pomocí jedinci při řešení sociálních problémů, na které nestačí rodina ani škola, souvisí práce sociálního pracovníka s výchovou.

V každém případě zastáváme tedy širší pojetí sociální pedagogiky, podle kterého se tato disciplína zaměřuje nejen na problémy patologického charakteru, potencionálně deviantně jednajících osob, ale především na celou populaci ve smyslu utváření souladu mezi potřebami jedince a společnosti, na utváření optimálního způsobu života v dané společnosti.

Sociální pedagogika se zabývá problematikou výchovy v závislosti na postupujícím procesu technizace, medializace, rozvoje forem spolužití i změnách společensko-právních norem, a to hlavně v situacích, kdy společensko-morální vývoj jedince i celkový osobnostní rozvoj je ohrožen, kdy dochází k těžkostem v přizpůsobování, kdy je třeba hledat cesty optimalizace a kompenzace v osobnostním rozvoji u čím dál větší části populace.

Souvislost s penitenciární diagnostikou je především charakterizovat prostředím a jeho jednotlivé typy, v nichž se výchova odehrává. Osvojit si vědomosti i dovednosti prostředí včetně všech faktorů, které ohrožují optimální rozvoj osobnosti, zkoumání příčin a pozitivně ovlivňovat chování osob ve výkonu trestu. Snažit se o jejich prevenci, resocializaci, znovu začlenění se do společnosti, výchovné otázky spojené s rizikovými a ohroženými skupinami, ale současně i otázky týkající se celé populace ve smyslu zabezpečování souladu potřeb jedince a společnosti, utváření optimálního způsobu života.

Cílem této bakalářské práce byla snaha o důkladnější a podrobnější vysvětlení tématu „*Penitenciární diagnostika z pohledu sociální pedagogiky*“, především specifikovat jednotlivé formy a způsoby penitenciární diagnostiky podle penologických cílů. Dále charakterizovat nejpoužívanější a neúčinnější formy diagnostiky a její výsledky jako základ pro vytváření programů zacházení s odsouzenými.

V průzkumném šetření mé práce jsem se věnovala blíže jednotlivým metodám a postupům v penitenciární diagnostice, které nejčastěji používají odborní zaměstnanci ve vězeňských zařízeních. Zejména mne zajímaly jejich názory na tuto danou problematiku, která se v současné době stává velice aktuálním tématem ve Vězeňské službě České republiky. Zmínila bych zde, že v současné chvíli je v přípravné fázi nový projekt, který by měl především zjednodušit a usnadnit celý systém v penitenciární diagnostice a nabídnout nám jednotný postup při identifikaci a vyhodnocování rizik u vězněných osob.

Cílem diagnostiky je naplnit resocializační a reedukační program. Správně provedená penitenciární diagnostika odhaluje strukturu osobnosti a tím napomáhá zamezit poruchám v chování v souvislosti s dodržováním vnitřního řádu věznice a dále nasměrovat vězněné osoby ke správnému způsobu společenského života, proto je tolik důležitá. ***V průběhu výkonu trestu odnětí svobody je důležité, aby si vězněná osoba uvědomila skutečnost své viny a nadále nepokračovala v páchání trestné činnosti.***

Resumé

Vlastní závěrečná bakalářská práce je strukturálně řešena a koncipována do dvou částí – teoretické a praktické.

Teoretická část se obsáhle věnuje důkladnějšímu a podrobnějšímu vysvětlení tématu „Penitenciární diagnostika“. Snaží se vysvětlit základní pojmy, dělení a především specifikovat jednotlivé formy a způsoby používané v penitenciární diagnostice podle penologických cílů. Dále vysvětlit typologii u vězněných osob a systém vnitřní diferenciacce. Charakterizovat cíle diagnostiky a její výsledky jako základ pro vytváření programů zacházení s vězněnými osobami.

Praktická část obsahuje průzkumné šetření, které se věnuje jednotlivým druhům metod nejčastěji používaných a nejúčinnějších v penitenciární péči, které jsou důležitou a nedílnou součástí při stanovení diagnostiky u odsouzených. Jsou zde uvedeny názory oslovených respondentů, kteří blíže specifikovali jednotlivé metody a postupy, kterými se snaží naplnit hlavní cíle penitenciární diagnostiky.

Anotace

Cílem této bakalářské práce bylo charakterizovat pojem „Penitenciární diagnostika“, specifikovat formy a způsoby penitenciární diagnostiky podle penologických cílů. Charakterizovat nejpoužívanější a nejúčinnější formy diagnostiky a její výsledky jako základ pro vytváření programu zacházení s odsouzenými.

Průzkumné šetření mé práce se věnuje jednotlivým druhům metod nejčastěji používaných a nejúčinnějších v penitenciární péči, které jsou důležitou a nedílnou součástí při stanovení diagnostiky u odsouzených.

Klíčová slova

Adaptace, aplikovaný výzkum, cíl výchovy, diagnostický rozhovor, diagnostický test, interakce, metody pedagogiky, penitenciární diagnostika, penologie, pozorování, resocializace, vnitřní diferenciacce, výchova.

Annotation

Thesis is focused to notion „Penitentiary diagnostic“, forms and ways of penitentiary diagnostic according purposes of penology. Describe the most used and the most effective forms of diagnostic and results as element for treatment plans with convicts.

Searching of thesis is focused to many kind of methods, these are the most used and effective in penitentiary and these methods are part of diagnostic for convicts.

Keywords

Adaptation, searching, purpose of education, diagnostic interview, diagnostic test, interaction, methods of pedagogy, penitentiary diagnostic, penology, observation, treatment plan, inner differentation, education.

Seznam použité literatury

1. Zákon České republiky č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
2. Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
3. Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.
4. JŮZL, M., OLEJNÍČEK, A. *Penologie a penitenciární pedagogika*. Brno: IMS, 2004, 120 s.
5. KRAUS, B. *K aktuálnímu pojetí a postavení sociální pedagogiky*. Sborník prací. Brno: IMS, 19 s.
6. PETR, F. *O vnitřní diferenciaci odsouzených a diferencované práci s nimi*. Příloha Českého vězeňství. Praha: 1999, 78 s.
7. ŘEHOŘ, A. *Metodické pokyny pro vypracování bakalářské a diplomové práce*. Brno: IMS, 2008, 47 s.
8. SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. 3. vyd. Praha: Portál, 2005, 342 s. ISBN 80-7367-050-X.
9. VÝZKUMNÝ ÚSTAV PENOLOGICKÝ SNV. *Bulletin*. 2. vyd. Praha: 1970, 89 s.

Přílohy

Příloha č. 1	Dotazník k sociálnímu posouzení odsouzeného
Příloha č. 2	Psychologické posouzení odsouzeného
Příloha č. 3	Pedagogické posouzení odsouzeného
Příloha č. 4	Diagnosticky řízený rozhovor

DOTAZNÍK K SOCIÁLNÍMU POSOUZENÍ ODSOUZENÉHO

Jméno a příjmení

Základní číslo Datum narození

Trvalý pobyt

Adresa místa pobytu před výkonem trestu:

Rodinný stav: svobodný ženatý rozvedený vdovec žiji s družkou

Vzdělání (uveďte i nedokončené)

Poslední zaměstnání (profese a adresa zaměstnavatele)

.....

Evidence na Úřadu práce: Ano – Ne

Naposledy: Kdy? Jak dlouho?.....

Informoval jste ÚP o nástupu do výkonu trestu? Ano – Ne

Jste věřící? Ano –Ne Jaká víra:.....

Jméno a příjmení, věk, zaměstnání, adresa manželky/družky:.....

.....

Počet dětí (uveďte jméno, příjmení, datum narození) + jméno matky dítěte

.....

Rodiče odsouzeného – uveďte jméno, příjmení, věk, zaměstnání, adresu:

Matka:.....

Otec:.....

Rodiče: žijí společně žijí odděleně jsou rozvedeni

Dětství: šťastné dobré problematické

Vztah k rodičům v současné době:.....

Vychován: oběma rodiči matkou otcem ústavní výchovou někým jiným (kým)

Byl jste umístěn v dětském domově nebo výchovném ústavu? Ano – Ne

Od kolika let Jak dlouho V jakém

Důvod pobytu.....

Sourozenci – uveďte jméno, příjmení, věk, zaměstnání, adresu:

.....

Byl někdo z vaší rodiny ve výkonu trestu? Ano – Ne

Stav pohledávek (soudem stanovené výživné, VV a VTOS, pojistné, obhájce, atd.)

.....

Kontakty s orgány státní správy (soc. kurátor, PMS, ČSSZ):

Navštívil jste někdy sociálního kurátora? Ano – Ne

Důvod spolupráce:.....

Pobíráte důchod? Ano – Ne Od kdy a jaký?.....

Žádal jste někdy o důchod? Ano – Ne

Zajištění po výkonu trestu?.....

Ubytování:..... Zaměstnání.....

Máte občanský průkaz? Ano – Ne

Kde máte občanský průkaz? doma ve věznici ztratil jsem ho byl mi odcizen

S kým byste chtěl během výkonu trestu udržovat kontakt, uveďte jméno a příjmení, adresu a v jakém je s Vámi daná osoba vztahu (např. švagr, sestra, družka..)

.....

V případě hospitalizace ve vězeňské nemocnici si přejí informovat tuto osobu (uveďte jméno, příjmení, adresu, tel.číslo).....

PSYCHOLOGICKÉ POSOUZENÍ ODSOUZENÉHO

Pozorování, explorace, analýza spisového materiálu

Použité

metody.....

Psychologické posouzení obsahuje zejména:

- A. Popis situace
 - relevantní poznatky z pozorování,
 - významná anamnestická data a jejich souvislost s TČ (trestní činností),
 - popis osobnosti orientovaný na intelektové schopnosti, emoční stabilitu, hodnotovou orientaci, motivační činitele chování aj. a jejich souvislost s TČ,
 - analýza postoje k TČ, přijetí viny.
- B. Motivace k řešení (je si svých problémů vědom, vnímá je správně, chce je řešit, umí je řešit, celková míra odhodlání řešit situaci),
- C. Zhodnocení možných rizik a potřeb.

8. třída ZŠ + 3 roky SOU, obor tesař. Problémy s prospěchem či absencemi během školní docházky a učebního oboru neudává. Před výkonem trestu pracoval u soukromého podnikatelského subjektu Autodoprava a zemní práce – pracovní poměr zachován.

Kuřák: 20/den

Alkohol: sděluje, „příležitostně pivo, narozeniny i frťan“. Bez další preference. V 18 letech uvádí pobyt na PLZS v Bílině u Teplic, „úlet před vojnou“. Jiné problémy s alkoholem neudává.

Fety a gambling: neguje, výherní automaty, „pouze jsem je vyzkoušel jako každý jiný“.

Přibližně od 8 let svěřen do péče matky (rozvod rodičů). Mladší sestra a bratr. Naši se hodně hádali, „v kuchyni lítaly i talíře“. „Otec často nebyl doma, chodil pozdě večer a pil“. Přiznává ve 2 případech nepřiměřené fyzické tresty a to v mladším školním věku (1-2. třída)!!! Pobyt v Dětském domově popírá. Od 14 let vychováván i nevlastním otcem, vztahy měli dobré. Vzpomínky na dětství „perfektní, hezké“. V 01/2008 úmrtí nevlastního otce. Vztahy s matkou a sourozenci zachovány. S vlastním otcem kontakt velmi zřídka (1x za rok).

Je rozvedený, otcem nezletilého syna, který je nyní svěřen do péče jeho matky. Má stálejší vztah s družkou, vlastní byt.

Zdravotní stav: „perfektně“. Bezvědomí a záchvatová onemocnění: ne.

Kontakt s psychiatrií: uvádí v dětství zřejmě ambulantně klinický psycholog či psychiatr – zadrhávání v řeči (rodinné konflikty), mluví i o sugesci či hypnóze.

Sebehodnocení: „někdy výbušné reakce, jinak normální, vybírám si lidi, se kterými chci hovořit“.

Nejhezčí zážitek: „učňák a když se narodil syn“.

Nejhorší zážitek: „v dětství když se hádali rodiče a když jsem dostal rozsudek“.

Štěstí: „bejt spokojenej...“.

Neštěstí: „opak toho...“.

Povinnost: „bejt spolehlivej, něco si říct a jít za tím“.

Zájmy: „teď už ne, furt práce“ – různorodá pracovní činnost.

Hodnoty: „teď asi pro syna, abychom se měli dobře, pro družku.“.

Do výkonu trestu nastoupil sám!

Popis vizáže, kontakt, jednání, komunikace, myšlení, nálada, intelekt, emotivita.

Zhodnocení možných rizik a potřeb: doporučení (k programu zacházení, potřebě speciálního zacházení, pracovnímu zařazení, upozornění na nebezpečnost jednání odsouzeného atd.).

- standardní program zacházení (sledovat jeho začlenění v kolektivu ods.),
- **zaměřit se na budoucnost**, dosahovat stabilního projevu, podporovat stabilní emocionální vztahy,
- **po přiměřené době adaptace nemám připomínek k zařazení na nestřežený pohyb mimo věznic**,
- nabídnout vhodné volnočasové aktivity,
- posilovat a upevňovat vztah s blízkými osobami,
- další individuální pohovory s psychologem dle aktuální potřeby.

PEDAGOGICKÉ POSOUZENÍ ODSOUZENÉHO

Dotazník, řízený diagnostický rozhovor, studium materiálů

Použité

metody.....

Pedagogické posouzení obsahuje zejména:

- A. Popis situace
 - relevantní poznatky z pozorování,
 - popis trestní minulosti (první TČ, věk jeho spáchání, spouštěcí mechanismy, motivace k TČ),
 - popis sociálních vazeb (vztahy s osobami s trestní minulostí, vztahy s obětí TČ, konflikty ve vztazích, chybějící sociální zázemí),
 - popis aktuálního životního stylu a jeho souvislost s TČ (nezájem o řádnou práci a pravidelné zaměstnání, identifikace s kriminální subkulturou, příklon k extremistickým skupinám, opakované násilné jednání, záměrné vyhledávání rizikových míst),
- B. Motivace k řešení (je si svých problémů vědom, vnímá je správně, chce je řešit, umí je řešit, celková míra odhodlání řešit situaci),
- C. Zhodnocení možných rizik a potřeb.

A. Vystupování aktuálně odpovídající, v kontaktu slušný, otevřený, dobrá úroveň vyjadřovacích schopností. Se současným trestem i se skutečností, že čeká proměnu předchozí PO je smířen. Prvovězněný, nicméně adaptace odpovídající. Prvovězněný jedinec, nicméně dle trestního rejstříku již 3x trestaný, trestná činnost majetkového charakteru – krádeže. Aktuálně 41 prokázaných skutků krádeží násilným vniknutím do prodejních prostor čerpacích stanic, spácháno s komplicem. Sociální motiv popírá, zcela otevřeně přiznává potřebu peněz na vedení rozmařilého života „nad poměry“. Trestnou činnost nepopírá, s trestem navenek souhlasí. Ve vztahu ke své tr. činnosti však rozhodně postrádá více sebekritičnosti, kradl pro uspokojování „nadstandardních“ potřeb typu diskotéka nebo nevěstince. Aktuální trest 3 roky, čeká přeměnu PO v délce 1 rok.

V sociálních vztazích ve skupině odsouzených společenský, extravertovaný, ve vztahu k prvnímu výkonu trestu snadno negativně ovlivnitelný ve smyslu přijímání kriminálních norem. Úroveň intelektu, orientačně, běžný společenský průměr, kontakt je schopen navazovat relativně snadno, ve smyslu dominance – submise nevyhraněný.

Svobodný, bezdětný, aktuálně bez trvalého vztahu. Vychováván oběma rodiči společně s dvěma bratry. Rodiče žijí ve společné domácnosti, vztah prý zachován, po propuštění se k nim bude vracet.

Vyučený zámečnick, 9. Tř. ZŠ. Praxe v oboru, zámečnick, svářeč. Poslední zaměstnání ve firmě zabývající se výrobou autoplachet. Bez zaměstnání cca 0,5 roku před VT. Problémy při zajištění zaměstnání po propuštění si nepřipouští, práci ve svém oboru sežene snadno. Adaptační schopnosti jsou na odpovídající úrovni. Osobnostně však rozhodně nezodpovědný ve vztahu k vlastnímu životu, sklon k dobrodružství a k uspokojování potřeb majetkovou trestnou činností. Aktuálně absence sebekritičnosti a pocitu viny. Zneužívání psychotropních látek popírá, nekuřák, alkohol víkendově na diskotékách. Ve VT preferuje pracovní zařazení, zde lze předpokládat účelové respektování norem i aktivní přístup k činnostem v rámci programu zacházení.

B. Trestnou činnost a svůj dosavadní způsob života aktuálně navenek vnímá jako problém, nicméně s ohledem na absenci pocitu viny a nedostatek sebekritičnosti nikoli správně. Do budoucnosti se s ohledem na uvedené diskutabilně jeví skutečná míra odhodlání odsouzeného řešit problém změny hodnotové orientace a uspokojování svých potřeb právně i společensky přijatelnými způsoby.

C. Rizika: Sklon k dobrodružnému způsobu života, uspokojování svých potřeb prostřednictvím majetkové trestné činnosti. Nízká míra sebekritičnosti, nedostatek odpovědnosti, absence pocitu viny. Riziko negativního ovlivnění prostředím a „kriminálně zkušenějšími“ jedinci ve výkonu trestu.

Potřeby: Pokusit se stanovit reálné životní cíle a zvýšit míru sebekritičnosti osobní odpovědnosti a volných vlastností jako prostředků k jejich realizaci. Vést k uvědomění si nutnosti uspokojování svých potřeb zákonnými a společensky přijatelnými způsoby.

ROZHOVOR

základní číslo jméno datum narození zdravotní klasifikace
 délka trestu: §: konec trestu: podmíněné propuštění

anamnéza:

- vzdělání (prospěch, záškoláctví):
- zaměstnání:
- kuřák x nekuřák:
- alkohol:
- fety:
- gambling:

Rodina, sourozenci, výchova, konflikty, identifikační vzor:

Dětské domovy, Výchovné ústavy (útěky):

Stav, děti, žije sám?

Zdravotní:

- kontakt s psychiatrií:
- bezvědomí:
- záchvat. Onemocnění:

sebehodnocení: +, - zážitek, období:

typ lidí, kterých si váží, které má rád x nemá rád:

štěstí x neštěstí:

povinnost:

zájmy:

hodnoty: (životní krédo, filosofie)

Trestná činnost poslední výkon trestu: průběh, potíže, konflikty

aktuální trest: postoj (názor), náhled, akceptace trestu

Motivace k řešení problémů:

je si svých problémů vědom, jak je vnímá, chce je řešit, umí je řešit, míra odhodlání řešit situaci

Aktuální stav: problémy, potíže, obavy

Pozorování: vizáž, úprava, mimika, gestikulace, kontakt, verbální projev, spolupráce, chování, jednání, cel